

МЕСТОИМЕНЕНИЯТА – МЕЖДУ КОГНИЦИЯТА И ГРАМАТИКАЛИЗАЦИЯТА

Мариана Георгиева

Институт за български език „Проф. Любомир Андрейчин“ – БАН

Резюме. Местоименията са ексерпция на граматикализацията, нейна езикова експликация. Парадигмата на местоименията и нейната логическа функционалност в неизменната връзка с прототипите им, където на първо място и първенстващо заедно с това стои аз-ът като автономията на когнитивно изкушеното и посветено за това самосъзнание, осмисля граматикализацията като механизъм на категориална екстензия.

Ключови думи: местоимения; експликация; граматикализация; екстензия; функционалност

В основата на всички подкласове местоимения се разполага релацията, при която носителят на съзнанието надгражда езиковата експликация според посоката на своята комуникативна перспектива. Началото на тази своеобразна парадигма на релацията е от личното местоимение в неговата възвратност като миниатюра на автопредикация, а върховата ѝ позиция (краят) в дублиращата експликативност на езиковия знак се съсредоточава в относителните местоимения, т.е. релацията им е и етимон:

който, която, което, които, както, където, колкото, когато.

Особеното при концентрираната форма на релацията, която носят относителните местоимения, е, че тя се екстраполира до степен, че субектът на езика остава само продуцент, но не и субектът, който е страна в релацията. С други думи, при относителните местоимения релативността е между същини и събития. Модулацията преодолява модуса в същинската му проява, без обаче да го заличава. Важно е да се обърне внимание на този факт с оглед на граматикализацията на относителните местоимения, търсена по посока на конекторната функция. Методът на когнитивното съответствие не допуска хипотезата за унищожена вътрешна форма на този подклас думи – относителните местоимения. Унищожена семантика, при която те са само форма и просто конектори по принцип, не може да се допусне, защото конекторът покрива екстрарелации, така да се каже. Диалектиката не оправдава тази деструк-

тивна реверсивност на когнитивната потенция – да заличиш релативността в дълбинната си семантика и да компенсираш заличаването с придобиване на екстрарелативност през вторичната функционалност като обслужена техника на когнитивна архитектура. При това положение следва да се прецизира протича ли вторична граматикализация и относителните местоимения придобиват конекторна функция, или те съхраняват изначалната си релативна семантика, която заради това просто подвежда в тази посока по аналогия, без обаче наистина да е така. Оттук може да се заключи, че синтаксисът на относителните местоимения не проявява граматикализация и не разгръща конекторна функция, заради която на морфологично равнище им се приписва вторичната граматикализация като съюзни думи. Не е безспорно въвеждането в оборот като номенклатура на подклас съюзи на словосъчетанието 'съюзна дума'. Този опит за еkleктична някаква номенклатура е несъстоятелен и неверен въобще. Това е езиково некоректно своеволие. Компромисът в тази компилативност няма основание и даже изисква строга и неотменна ревизия от когнитивна гледна точка.

Семантиката на дейксиса като клас от думи не може да се преодолее и формата да се пригоди до конектор. Конекторите нямат самостоятелна семантика и затова всяка пълноценна семантика не би могла да отстъпи, да се заличи, така да се каже, като поеме свързваща функция. Нека да се разграничава ясно и недвусмислено, първо, дейксис и конектор, второ, функция и релация и, трето, конекторна функция и релативна семантика. Тези три принципни разлики не допускат компромисното привиждане на граматикализация и извеждат дефинитивно относителните местоимения от несамостоятелния клас на конекторите, или съюзите. Преди да преминем по-нататък, в заключение тук следва да се отбележи, че същите съображения са приложими в пълна степен и за въпросителните местоимения. Употребата 'въпросителна дума' подвежда, защото прикрива някак спецификата на дейксиса. Когнитивната прецизност в случая трябва да се съблюдава, а това изисква разликата между име и местоимение, която се разполага във въпроса като единица, или единична езиково експлицирана миниатюра.

При всички останали подвидове няма отстъп или противоречие по отношение на граматичната им природа и нейната проява с комуникативна проекция, разбира се. В това число и при употребата на дейксис като квалификант на предикат – отрицание, обобщение или пък просто неопределяне:

никъде, никога, никак;

всякак, всякога;

някъде, никак, някога.

В случаите на тази употреба – дейксис като квалификант на предикат – отрицание, обобщение или пък просто неопределяне (*никъде, някъде* и *пр*), както и като квантификант (напр. *толкова*), граматикализацията не просто не

може да се оспори, но даже е безспорна. Доказателството е в съхраняването на семантиката на дейкиса в позицията при предиката като негов квалификант. Употребата на тези деиктици при име е класическа, предвид на парадигмата от имената и посоката на тяхната позиционираност в една такава парадигма, за което вече писахме в началото на това изследване. Тезата ни за класическата употреба произтича като основание от етимона на местоимението като номенклатура на класа от думи с деиктична функционалност. Когнитивната характеристика на позиционираното при предиката име с квалификативна или квантитативна семантика (откъдето е и етимонът на наречието като клас самостоятелни и затова неизменяеми) думи всъщност е технологичният прототип на тук коментираната граматикализация на някои деиктици.

Уместно е да се оспори некоректната номенклатура 'местоименно наречие', както това се направи по отношение на 'съюзна дума'. Когато се номинират подкласове от думи, номинирането им е по същество представителна екскерпция на семантичната им природа и граматичната им характеристика, съполагани ведно, чиято есенциалност се извежда до равнището на терминологичност. Затова граматикализацията не е самодостатъчна, за да се етикетира през компилацията с предходната номенклатура, заимствана като квалификант. Граматикализацията е най-вече, преди всичко и естествено функционална позиционираност с комуникативна перспектива и нейното назоваване не може да се постига в прескока към назоваването на прототипната дума, така да се каже, условно. Това е своеобразен обрат, който в дълбокия си смисъл поражда противоречие, а може да се приеме и за отстъп от граматикализацията по същество. Подобна спирала с обратна посока – назад, е когнитивен парадокс. Заради този когнитивен срив граматикализацията поражда противоречивост и води до смущаващото усещане за недоизясненост или просто езиково несъвършенство някакво. Най-невинно е да описваме тази когнитивна неуредица като омонимия. Не може да се верифицира омонимия в граматикализацията. Това е оксиморон. Омонимията е на дълбинно равнище – в семантиката. Когнитивната потенция обаче преодолява тази омонимия, защото я ползва съответно на интенцията и през функционалната позиция ѝ придава комуникативна стойност. Според нас, така може да се анализира философията на граматикализацията.

Варирането на когнитивната потенция, от една страна, и отсъствието на изначално, дълбинно чисто автономно собствена семантика, а доминирането в семантиката на релациите, на дълбинно валентните семи (или семантизирани валенции), каквото е естеството на дейкиса, от друга страна, са основанието за богатата синтактична презентативност. Дейкисът обаче е родовият признак на класа от думи и това не може да се пренебрегва. Затова е оспоримо становището на Р. Ницолова, че „нито морфологичните, нито синтактичните им особености дават основание да ги разглеждаме като един клас

думи“ (Nitsolova 2008, p. 144). Ако не оспорим тезата на Ницолова, то тя би претендирала резерви и за известна нееднородност и при имената, защото те също имат своите синтактични вариации. Това са думи, които реферират имената (номинирането на същини, квалификации, квантификации и пр.). Референцията им обслужва когнитивния приоритет на езиковото съзнание и така посочената двустранна обусловеност предполага различна синтактична комбинаторика. Т.е. субстантивацията да заличава имената за същини като категориална автентичност или пък квалификативността на някои нелични глаголни форми да се абсолютизира докрай и обратно – някоя морфологична форма на име с квалификативна семантика да загуби категориалната си принадлежност по аналогия на формата и да бъде уж друга съвсем.

Становището на Ницолова обаче е плод на строго формално-функционално съсредоточаване далече от когнитивната резолюция, въпреки че самата тя припомня в общ план Фреге и се позовава на тезата, че местоименията са категорематични думи (Nitsolova 2008, p. 144).

Всепризнатите релационни признаци на местоименията, които моделират тяхната морфология, по дефиниция отвеждат към когнитивния аспект като най-продуктивен в лингвистичния анализ. Налице са колебания дали тези думи изобщо са част на речта, „както това става по традиция“, защото „те се отделят на по-високо равнище в класификацията на класовете думи от равнището на отделните части на речта“ (Nitsolova 2008, p. 146). Точно това равнище – на нова степен на когнитивната претенция на езиковото съзнание, вместо произтеклата преди това номинация и редом с нея и авторефлексията се реферира релацията като функция на авторефлексията. Носителят на езика – аз-ът, се автопрезентира като продуцент.

Може да се каже, че местоименията са адморфология, която приобщава думите в синтаксиса им съобразно семантиката им и технологичната природа на осигурената с тях номинация. Ако погледнем от другата страна – местоименията са субсинтаксис, който превежда морфологията на номинациите в синтаксиса с помощта на категориите. Разполагането между адморфологията и субсинтаксиса на категориалната специфика на местоименията като клас думи при отчитане на семантиката им е акумулиране на граматикализация в представителното разбиране на тази деликатна процесуалност като миниатюра езикова феноменалност в екзистенц минимум сечение на система и структура.

Сечението между морфологията и синтаксиса, където се разполагат като основа, наличност или, защо не, пълнеж, категориите, е естествената среда, условно казано, разбира се, „депото“, лабораторията на граматикализацията. С други думи, местоименията са ексцерпция на граматикализацията, нейна езикова експликация. Този момент е ключов, струва ни се, като илюстративност на когнитивното съответствие в плана на неговата изследователска природа. Категориалната технологична природа на граматикализацията всъщност

разкрива философията на езика и е ключът за изучаването му и за разбирането му естествено заедно с това. Категориите не могат да се етикетират като строго морфологични и не се представят изчерпателно като специфика с морфологията на думите. Причината за този недостиг се съдържа във факта, че морфологията е само част от когнитивната потенция, но не и нейната изпълненост като технология на езиковото съзнание. Останалата част е синтаксисът – затова и се разбират и дефинират като два дяла на граматиката. Категориите са инструментариумът на граматиката. Както по-горе казахме, лаборатория на граматикализацията. Продуцентът, операторът и потребителят едновременно на всичко това е носителят на езиковото съзнание, субектът на езика, езиковата личност, *homo sapiens*-ът.

Така става ясно защо в морфологиите анализът на класовете думи все преминава в синтаксиса за едно или друго и за да се обоснове дадена теза, се привежда като доказателство синтактичната реализация на съответната дума с нейната визирана характеристика. Морфологичното изследване за всеки клас думи се структурира с форма, значение, употреба (а употребата е синтаксис). Например възвратното местоимение се дефинира през и във връзка с подлога в изречението в граматиката на Л. Андрейчин (Andreychin 1978).

Проявена в синтаксиса същност имат и други категории, повечето от които са характеристика на глагола. Примерите на анализа на категориите, който споделя тяхната презентация както в морфологията, така и в синтаксиса, са достатъчни като бройност. При някои даже се признава в известна степен отвореният им край, т.е. оставаща без научни тези и поставяща въпроси проблематичност. Други пък доминиращо се анализират с помощта на синтаксиса, да не кажем и изцяло разположени в него.

Парадигмата на местоименията и нейната логическа функционалност в неизменната връзка с прототипите им, където на първо място и първенстващо заедно с това стои аз-ът като автономията на когнитивно изкушеното и посветено за това самосъзнание, осмисля граматикализацията като механизъм на категориална екстензия. Важен е продуцентът на механизма, заради чиито когнитивни приоритети и комуникативни претенции се аранжира посоката на граматикализацията като модулация на езиковата последователност. Не може да се прозира граматикализация в случаи, при които синтактичната позиция на думата се припознава по аналогия за прототип на нова, друга нейна изначално категориална природа. Не може синтактичната позиция да обосновава категориалната природа на лексикалната семантика. Диалектиката на езика и логиката на когнитивния процес на съзнанието и мисловната му функционалност са в алгоритъм с продуцентска стойност. Затова посоката е, така да се каже, граматически вектор и задължава да съобразяваме, че синтактичната позиция е следствие от категориалната природа на определена лексикосемантична величина.

Не може да се приеме за когнитивно вярно 'местоименно наречие', според нас и според идеята на нашето изследване и неговата методология. За нас това са случаи, при които местоимение заема позиция на обстоятелство в определена комуникативна композиция:

*Отивам **някъде**;*

*Гледам **навсякъде**;*

*Мога **тук**;*

***Така** мисля.*

Местоименията в тези примери са в позиция на обстоятелство. Това, че посняват сказуемото, като назовават мястото (в първите три примера) или начина (в последния пример) на извършване на глаголното действие или потенция – състояние, никак не ги превръща в наречия, и то по-специално местоименни наречия. Този обрат, тази метатеза на категориална верификация, да кажем, е посегателство върху езика и неуважение към лексикалносемантичната характеристика, даже изкривяване до унищожение на категориалната природа на думите. Така се размива знанието за категориалната характеристика и лексикалната семантика на думите и се унищожава системата от класове думи на езика. Т.е. няма такава еkleктика от две категориално различни думи по аналогия на идентичната им синтактична позиция понякога – *местоименно наречие. От тук до неразбирането на езика и на неговата граматика крачката е много малка и фатална и за езика, и за нас като негови носители и като езиково съзнание и личности с идентитет.

Не може да се приеме за когнитивно правилно *съюзна дума*. Съюзът е просто конектор и неговата семантика е функционално кумулативно постигната вторично заради когнитивен приоритет в определена комуникативна комбинаторика. Обяснението за тази еkleктика в номенклатурата на подклас думи е сгрешена посока на анализа и аналогия по синтактична позиция и оттам на класа формално:

*Чета книгата, **която** ми подари за рождения ден;*

*Книгата, **която** спечели награда, има рекорден тираж;*

*Книгата, на **която** присъдиha награда, е преведена на много езици;*

*Книгата, авторът на **която** е наши колега, е интересна.*

В тези случаи е налице безсъюзно свързване между предикативните единици в квалификативно отношение помежду си по принцип, тъй като едната (квалифициращата) е, разбира се, в подчинено отношение спрямо същина от другата предикативна единица. Името, което назовава същината – *книга*, се намира в различни синтактични позиции в нашите илюстративни примери по-горе – допълнение (пряко) в първия пример и подлог във втория, третия и четвъртия пример. Релацията е безспорна, но тя е прототип на семантиката на прономинация – повторна експликация на номиниране на вече експлицирана номинация на същина. Повторението е модулиране на когнитивни при-

оритети, но в плана на номинирането. За сравнение, нека веднага да се има предвид, че съюзът е просто езиково експлицирано отношение вследствие на аранжимент, позициониране на различни рефлексии, а не на отделни рефлексии на едно и също нещо.

Ето така следва да се представя от когнитивна гледна точка разликата между местоимението и съюза. Предвид на такава разлика не е възможно да се допуска прескок между категории и езикови етапи на формално равнище и позиционно основание и така да се етикетират хибриди, които противоречат на езика и на съзнанието с неговата ментална характеристика в процеса на рефлексията. Самите недопустими еклетики *съюзна дума и *местоименно наречие като претендирана номинация зануляват каквато и да е възможност за семантика и унищожават граматиката в тази ѝ част от класове думи и категории. И оттук нататък не е възможно нито да се знае граматиката, нито да се разбира езикът, чиито равнища на система и структура представя тя. Затова методът на когнитивното съответствие осигурява истината за езика и граматиката му и модулира езиковото съзнание до разбирането на езиковата личност като естествена функционалност на езика в битуването на *homo sapiens-a*.

Оттук автоматично произлиза заключението, че няма подклас *съюзни думи*, както и няма подклас *местоименни наречия*. Подобна граматикализация не съществува и тя не е възможна, както по-горе бе аргументирано с когнитивен подход за целта. Местоименията с релативна семантика имат собствено автономни синтактични позиции в изречението и при тях минава предикативна граница с безсъюзно изразено отношение между предикативните структури.

ЛИТЕРАТУРА

АНДРЕЙЧИН, Л., 1978. *Основна българска граматика*. София: Наука и изкуство.

НИЦОЛОВА, Р., 2008. *Българска граматика. Морфология*. София: Университетско издателство „Св. Кл. Охридски“.

REFERENCES

ANDREYCHIN, L., 1978. *Osnovna balgarska gramatika*. Sofia: Nauka i izkustvo. [in Bulgarian].

NITSOLOVA, R., 2008. *Balgarska gramatika. Morfologia*. Sofia: Universitetsko izdatelstvo „Sv. Kl. Ohridski“. [in Bulgarian].

PRONOUNS – BETWEEN COGNITION AND GRAMMATICALIZATION

Abstract. Pronouns are an excerpt of grammaticalization, its linguistic explication. The paradigm of pronouns and its logical functionality in the invariable relationship with their prototypes, where first and foremost together with that stands the self as the autonomy of the cognitively tempted and devoted to this self-consciousness, makes sense of grammaticalization as a mechanism of categorical extension

Keywords: pronouns; explication; grammaticalization; extension; functionality

✉ **Prof. Mariana Georgieva, DSc.**

ORCID iD: 0000-0002-8683-9565

Institute for Bulgarian Language

Bulgarian Academy of Sciences

52, Shipchenski prohod Blvd.

1113 Sofia, Bulgaria

E-mail: m.georgieva@ibl.bas.bg; mv.georgieva7@gmail.com